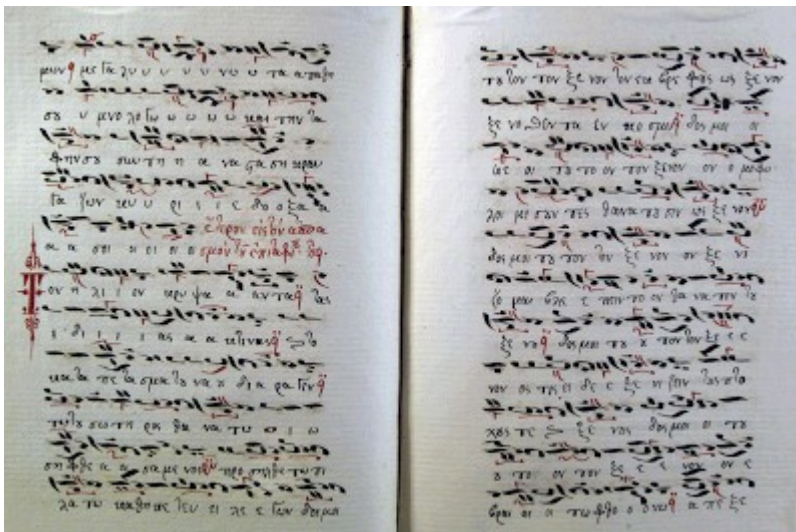

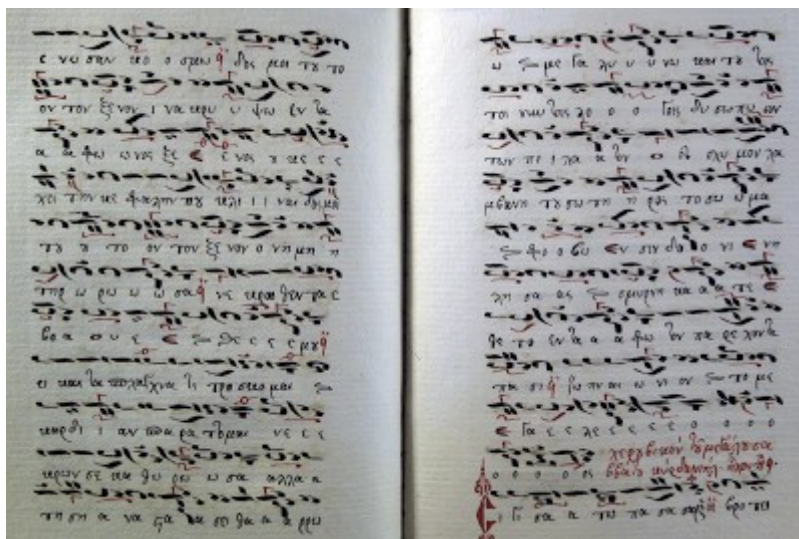
Αφορμές προβληματισμού από την εξήγηση του μαθηματος "Τον ήλιον κρύψαντα" Γερμανού Νέων Πατρών.

Μελετώντας την εξήγηση Γρηγορίου Πρωτοψάλτου στο μάθημα "Τον ήλιον κρύψαντα" Γερμανού Νέων Πατρών, έκανα κάποιες σκέψεις γύρω από το θέμα της παράλληλης ύπαρξης ή μη αργής και σύντομης εξήγησης στο Παλαιό Στιχηράριο (και κατ' επέκτασιν και σε άλλα γένη μελοποιίας). Με το άρθρο αυτό θα ήθελα να μοιραστώ αυτές τις σκέψεις με τους φίλους αναγνώστες που έχουν βαθύτερα μουσικά ενδιαφέροντα γύρω από την Βυζαντινή Μουσική και πιθανόν να έχουν προβληματιστεί από την σθεναρή υποστήριξη του θέματος αυτού από γνωστούς ερευνητές (εν οίς και ο μουσικολογιώτατος κ. Ιωάννης Αρβανίτης, που είναι σήμερα ο κύριος υποστηρικτής και εισηγητής της άποψης ότι το παλαιό στιχηράριο έχει και σύντομη εξήγηση), που ναί μεν σαν προβληματισμός έχει ξεκινήσει πολλά χρόνια πίσω, αλλά ήρθε στην επιφάνεια τα τελευταία χρόνια κυρίως με τις εισηγήσεις και εργασίες επί του θέματος του αιμνήστου Σίμωνος Καρά.

Πρώτα από όλα, ανεβάζω το κείμενο του μαθήματος στην παλαιά γραφή για να έχουν οι αναγνώστες οπτική επαφή με την γραφή που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τις διάφορες θέσεις στην γραφή της εποχής (τέλη 17ου αι.) που είναι η μέση πλήρης με εξηγητικές τάσεις που ενισχύονται στις αρχές του 18ου αι. με τον Ιωάννη Πρωτοψάλτη, τον Δανιήλ Πρωτοψάλτη και κορυφώνονται στα μέσα του 18ου αι. με την γραφή του Πέτρου Λαμπαδαρίου.

Ιδού το κείμενο στην παλαιά γραφή:

Για την εξήγηση του μαθήματος αυτού από τον Γρηγόριο Πρωτοψάλτη μπορούν οι φίλοι αναγνώστες να ανατρέξουν εύκολα στο Ταμείον Ανθολογίας Φωκαέως, εκδ. Ρηγοπούλου, τόμος Ι, σελ. 304-310.

Το μάθημα αυτό οδεύει μέχρι και την φράση "όστις είδε ξενίζειν τους πτωχούς τε και ξένους" καθαρά στον δρόμο του στιχηραρίου χωρίς καμία εξαίρεση. Στο σημείο "δός μοι τούτον τον ξένον, όν Εβραίοι τώ φθόνω" το μέλος εισέρχεται σε άλλη μελοποιητική, και κατά συνέπεια, και εξηγητική, από πλευράς Γρηγορίου, μεταχείριση. Ας δούμε μερικές από τις χαρακτηριστικές θέσεις:

α. Το σημείο "**δός μοι**" έχει γραφή που στο παλαιό στιχηράριο δεν συναντάται και η εξήγηση είναι σύντομη.

β. Σύντομη εξήγηση δίνει ο Γρηγόριος και στις θέσεις παρακλητικής με δίφωνη ανάβαση και κυλίσματος με συνεχές ελαφρόν προς τον πλ. δ που ακολουθούν, στα σημεία "**τού-ου-το**" και "**...ον-τον**", αντίστοιχα. Οι θέσεις αυτές συναντώνται ευρέως στην Παπαδική και το στιχηράριο και έχουν πολύ γνωστές και καθιερωμένες αργές εξηγήσεις. Η αργή εξήγηση της παρακλητικής υπάρχει σε προγενέστερο σημείο του μέλους που ντύνει μουσικά την φράση "καθικετεύει λέγων, **δός μοι...**" και μπορούν οι αναγνώστες να καταλάβουν για ποιά γνωστή θέση πρόκειται. Σύντομες εξηγήσεις αυτών των θέσεων υπάρχουν πληθωρικά στο ειρμολογικό είδος, ιδίως του 17ου αι., και δεν τις συναντούμε μόνο στα διάφορα ειρμολόγια της εποχής αλλά και σε άλλα είδη που ακολουθούν ως προς την μελοποιία το είδος αυτό, όπως αργές δοξολογίες και πολυέλεοι Χρυσάφου, Μπαλασίου, Γερμανού, Μπερεκέτου κ.λπ.

γ. Στην συνέχεια, στο σημείο "τον ξένον" που ακολουθεί, πάλι υπάρχει θέση που δεν συναντάται στο παλαιό στιχηράριο και εξηγείται σύντομα.

δ. Η θέση στο σημείο "απεξένωσαν κόσμω" είναι από τις χαρακτηριστικότερες των ειρμολογίων της εποχής και συναντάται συχνά στο Ειρμολόγιο π.χ. Μπαλασίου Ιερέως και μάλιστα στον ήχο πλ.α' και στην ίδια ακριβώς βαθμίδα που ξεκινάει και εδώ, ήτοι στον άνω νανά (άνω Νη) και κάνει κατάληξη στον ανέανες (Κε). Και φυσικά αυτή η θέση ερμηνεύεται σύντομα από τον Γρηγόριο γιατί απλούστατα δεν έχει αργή εξήγηση, καθότι δεν συναντάται σε άλλα γένη με αυτήν την πορεία και ορθογραφία.

ε. Οι διπλοπεταστές που ακολουθούν με το συνεχές ελαφρόν στο σημείο "**δός μοι τούτον**" δεν

έχουν μέ αυτήν την μορφή σύντομη εξήγηση και εξηγούνται αργά κατα τον δρόμο του στιχηραρίου.

στ. Το πιάσμα και η πεταστή που ακολουθούν στα σημεία "**τον ξένον**" θα μπορούσαν ίσως να λάβουν αργή εξήγηση, αλλά εφόσον η ίδια θέση της πεταστής συναντάται συνεχώς παρακάτω σε σημεία με αποκλειστικά σύντομη εξήγηση, ο Γρηγόριος κάνει την αυτονόητη επιλογή να τα εξηγήσει σύντομα για να υπάρχει η μελοποιητική συνέχεια και συνέπεια που φαίνεται να επιδιώκει ο Γερμανός στα σημεία αυτά.

ζ. Στη συνέχεια και στο σημείο "**όν ως ξένος**" υπάρχει η πολύ ενδιαφέρουσα εξήγηση του *θές απόθες* με σύντομο τρόπο. Το *θές απόθες* σαν θέση συναντάται με σύντομο δρόμο εξήγησης στα Ειρμολόγια του 17ου αι. Ο Γρηγόριος επιλέγει φυσικά σύντομη εξήγηση γιατί το επιβάλλει η περιρρέουσα ατμόσφαιρα συντόμων θέσεων.

Οι φίλοι αναγνώστες μπορούν με τον ίδιο τρόπο να παρατηρήσουν τις εξηγητικές επιλογές που κάνει ο Γρηγόριος και παρακάτω μέχρι το τέλος του μέλους. Τα πορίσματα είναι πολύ χρήσιμα.

Η μελέτη του παραπάνω κειμένου μας φέρνει μπροστά σε κάποιες σκέψεις και ερωτηματικά αρχικά, τα οποία μπορούν να γίνουν και διαπιστώσεις-απαντήσεις, αν δούμε τα πράγματα πίο σφαιρικά. Ας κάνουμε τον συλλογισμό μας πίο σαφή:

1. Σε ποιό γένος μελοποιίας μπορούμε να εντάξουμε το μέλος αυτό; Η απάντηση δεν μπορεί να είναι στο παλαιό στιχηράριο, διότι το μέλος περιέχει θέσεις που σαφέστατα ανήκουν αποκλειστικά στο Ειρμολογικό είδος του 17ου αι., και οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν και στο σύντομο στιχηραρικό είδος που αποκρυσταλλώνεται σημειογραφικά και μορφολογικά αργότερα με την εργασία του Πέτρου Λαμπαδαρίου και το οποίο πολλοί συγγραφείς της εποχής χαρακτηρίζουν για τον λόγο αυτό "ειρμολογικό" (βλ. Απόστολος Κώνστας κ.ά.). Ούτε φυσικά μπορεί να λογισθεί ως ειρμολογικό εφόσον όλο το πρώτο τμήμα (1/3 περίπου της συνολικής του έκτασης) εκτυλίσσεται καθαρά ως στιχηρό. Άρα μιλάμε για ένα μικτό είδος, που δεν είναι άγνωστό στην εποχή που εξετάζουμε (τέλη 17ου αι.). Υπάρχει παρόμοιο στιχηρό και στο Ειρμολόγιο Μπαλασίου, το οποίο ίσως εξετάσουμε σε κάποιο άλλο άρθρο, αν ο χρόνος το επιτρέψει.

2. Αν το γένος μελοποιίας δεν είναι αμιγώς στιχηραρικό ή αμιγώς ειρμολογικό, δεν μπορούμε να μιλάμε για παράλληλη ύπαρξη αργής και σύντομης εξήγησης στιχηραρικών ή ειρμολογικών θέσεων, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις διαφορετικές εξηγήσεις θέσεων όπως η παρακλητική που προαναφέραμε. Δεν αποδεικνύεται, δηλαδή, ότι οι θέσεις αυτές θα μπορούσαν να ερμηνευτούν και σύντομα και αργά σε ένα, ας πούμε, αμιγώς στιχηραρικό μέλος. Αυτό που μπορούμε να διακρίνουμε είναι η επιλογή από μέρους του εξηγητού να εντάξει τις θέσεις σε κάποιο γένος και να τις μεταχειριστεί ανάλογα.

3. Είναι σαφές πως οι εξηγητές (τουλάχιστον ο Γρηγόριος και ο Χουρμούζιος) γνώριζαν πολύ καλά τις διαφορετικές μεταχειρίσεις των θέσεων που συναντώνται απο κοινού σε διαφορετικά γένη μελοποιίας, όπως κανείς μπορεί να συμπεράνει από την ενδελεχή μελέτη των εξηγήσεών τους. Αυτό που νομίζω ότι διαφοροποιεί μεταξύ τους κάποιες από τις εξηγήσεις τους είναι ίσως η διαφορετική αντίληψη και εκτίμηση του καθενός για το πού, σε ποιό μελοποιητικό είδος δηλαδή, εντάσσονται οι διάφορες θέσεις των επιμάχων μελών, όπως και το μάθημα που εξετάζουμε στο παρόν άρθρο. Είδα λ.χ. σε εισήγηση σχετική με το θέμα να κομίζεται ως επιχείρημα η διαφορετική μεταχείριση από τους διαφόρους εξηγητές π.χ. της πρώτης θέσεως του προσομοίου "Ω του

παραδόξου θαύματος" Γερμανού του Νέων Πατρών, άλλοτε πίο "σύντομα" και άλλοτε "αργά". Μα και οι 3-4 διαφορετικές εξηγήσεις, συντομότερες και πίο πλατειές, συναντώνται σαφέστατα και στην παπαδική και στο στιχηράριο ως ανήκουσες σε ένα και το αυτό είδος, με συνολική και αποκλειστική αντιμετώπιση των μελών αυτών ως αργά. Αν αυτό αποδεικνύει την θεωρία αυτή, τότε γιατί υπάρχουν θέσεις (και μάλιστα αρκετές) που εξηγούνται από όλους τους εξηγητές με τον ίδιο δρόμο στο συγκεκριμένο μέλος (π.χ. η θέση πλ. β' "*εν μνημείω τίθεται*"); Η άποψή μου είναι ότι ποικίλουν οι εξηγήσεις μόνο εκείνων των θέσεων που πράγματι διασώζουν περισσότερες από μία εξηγητικές επιλογές, και κυρίως αυτών που συναντώνται σε πάνω από ένα μελοποιητικό είδος, όπως εξηγώ αμέσως μετά, στην § (4).

4. Είναι, ωσαύτως, σαφές ότι υπάρχουν θέσεις, και μάλιστα αρκετές, που χαρακτηρίζονται από την αποκλειστική χρήση τους σε κάποιο γένος και δεν συναντώνται πουθενά αλλού. Για τον λόγο αυτό θεωρώ ιδιαίτερα σημαντική την ύπαρξη στο εν λόγω μέλος της θέσεως που περιγράψαμε στην § δ', και που χαρακτηρίζει το ειρμολογικό είδος της εποχής της. Αν οι εξηγητές γνώριζαν καλύτερα τις αργές εξηγήσεις των θέσεων, τότε γιατί για την εν λόγω θέση δεν δίνουν πουθενά αργή εξήγηση;

5. Δεν μπορούμε, τέλος, κατά την γνώμη μου να χρησιμοποιούμε τους 3 Διδασκάλους, αλλά και άλλους εξηγητές, για να αποδείξουμε μια θεωρία που οι ίδιοι φαίνεται από τις εξηγήσεις τους ότι δεν εδέχοντο και δεν υιοθετούσαν. Οι εξηγητές δεν φαίνεται πουθενά να δέχονται την παράλληλη εξήγηση σε σύντομο και αργό δρόμο του ιδίου σημειογραφικά μέλους. Και εξήγησα παραπάνω πού αποδίδεται κατά την γνώμη μου η διαφοροποίηση των εξηγήσεών τους στα διάφορα "διφορούμενα" μέλη.

[Χρησιμοποιείται πάλι ως επιχείρημα η ύπαρξη "αργής" εξήγησης του "Άξιον εστί" από τον Χουρμούζιο και τον Ραιδεστηνό. Αυτό που έχω διαπιστώσει εγώ προσωπικά, όμως, είναι ότι το "σύντομο" και το "αργό" Άξιον εστί δεν είναι δύο διαφορετικές εξηγήσεις του ιδίου σημειογραφικά μέλους, αλλά αφορούν σε δύο διαφορετικές σημειογραφικά εκδοχές, που δεν είναι και οι μόνες της εποχής, αλλά αποτελούν μέρος μόνο των σωζομένων καταγραφών του μεγαλυναρίου αυτού]

Πρέπει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι τα Ειρμολόγια του 17ου αι. (Θεοφάνους Καρύκη, Χρυσάφου, Κοσμά Ιβηρίτη, Ιωάσαφ, Μπαλασίου κ.λπ.) παρουσιάζουν ακριβώς την ίδια δομή η οποία διαφοροποιείται κάθετα από την δομή των βυζαντινών Ειρμολογίων (12ου-13ου αι.). Δεν υπάρχουν μόνο τεράστιες σημειογραφικές διαφορές, αλλά και εντελώς διαφορετική μορφολογία. Αναφέρω για παράδειγμα ότι οι Ειρμοί του α' ήχου φαίνεται ότι μελίζοντο στον έξω α' ήχο, στον ίδιο ήχο που μελιζόταν τότε και εξακολούθησε μέχρι τον 18ο αι. να μελίζεται το Στιχηράριο, ενώ στα Ειρμολόγια του 17ου αι., αλλά και σε αυτό του Πέτρου αργότερα, οι Ειρμοί μελίζονται από τον έσω ήχο και ακολουθούν εντελώς διαφορετική δομή και μορφολογία. Συνεπώς, η σύνδεση των βυζαντινών Ειρμολογίων με αυτά του 17ου αι. για να αποδειχθεί η ύπαρξη σύντομης και αργής εξήγησης στο βυζαντινό Στιχηράριο και στο Ειρμολόγιο δεν μπορεί να σταθεί γιατί μιλάμε για ένα εντελώς διαφορετικό, από πλευράς δομής και σημειογραφίας, είδος. Αντιθέτως, η δομή και η βασική σημειογραφία του Στιχηραρίου παραμένει σταθερή και αναλλοίωτη από το βυζαντινό Στιχηράριο μέχρι και την εποχή των 3 Διδασκάλων, και για τον λόγο αυτό πιστεύω ότι οι εξηγητές, όλοι ανεξαιρέτως, το παραδίδουν με αποκλειστικά αργή εξήγηση.

Και φυσικά δεν θεωρούμε σοβαρό επιχείρημα ότι το Ειρμολόγιο και το Στιχηράριο έχουν πολλές κοινές θέσεις και ίδιες ορθογραφίες για να αποδειχθεί σύντομη και αργή μεταχείριση των αυτών θέσεων. Κοινές θέσεις έχουν όλα τα γένη μελοποιίας, με αποκορύφωμα το Καλοφωνικό Ειρμολόγιο

το οποίο μετέχει, τουλάχιστον ως προς την σημειογραφία του, και στα τρία βασικά γένη μελοποιίας. Για παράδειγμα, η θέση στο σημείο "**καθικετεύει λέγων**" συναντάται πολύ συχνά στο Στιχηράριο (είναι η πλέον χαρακτηριστική θα λέγαμε), αλλά υπάρχει και στο Καλοφωνικό Ειρμολόγιο με άλλη βέβαια μεταχείριση από τους εξηγητές.

Θα ήθελα επίσης να προσθέσω, σε σύνδεση με όσα ανέπτυξα παραπάνω, ότι δεν αλλάζουν μόνον οι θέσεις και η μεταχείριση από γένος σε γένος. Σε κάποια μέλη παρατηρούνται και άλλα φαινόμενα, όπως ανάπτυξη του μέλους φθορικά και με θέσεις που εντάσσονται σαφέστατα σε άλλο ήχο. Να φέρω ένα παράδειγμα:

Είναι γνωστό ότι τα "Θεός Κύριος" του όρθρου παραδίδονται σε δύο εκδοχές, μια σύντομη και μία αργή, και μάλιστα με μέλη που φαίνονται αρκετά παλαιά. Ειδικά στον δ' ήχο η σύντομη εκδοχή παρουσιάζει συμπεριφορά β' ήχου και φθίρεται προς αυτόν (χωρίς την τοποθέτηση σημαδίου φθοράς), όπως αποδεικνύουν και οι εξηγήσεις των Τριών. Αν η αργή εκδοχή που μελίζεται κανονικά σε άγια θα μπορούσε να ψαλλεί και σε σύντομο δρόμο τότε ποιά θα ήταν κατ'αρχήν η αναγκαιότητα για ύπαρξη σύντομης εκδοχής και εν συνεχεία, πώς θα γινόταν η προσαρμογή των θέσεων του αργού μέλους στην συμπεριφορά του συντόμου με φθορά, από την στιγμή που οι θέσεις του αργού είναι χαρακτηριστικές του άγια ενώ του συντόμου προσομοιάζουν σε θέσεις του β' ήχου; Θα ερωτήσει κανείς: Και είναι ανάγκη να γίνει αυτή η προσαρμογή; Η συνέπεια που παρουσιάζουν όλες οι αντίστοιχες ειρμολογικές μελοποιήσεις με φθορά του μέλους θα πρέπει τουλάχιστον να μας προβληματίσει στο σημείο αυτό.

Για το θέμα των Ειρμολογίων του 17ου αι. ελπίζω να μπορέσω να γράψω κάποια στιγμή στο μέλλον, και ελπίζω σύντομα να μπορέσω να ανεβάσω κάποιες εξηγήσεις από το Ειρμολόγιον Μπαλασίου, που είναι εκπληκτικές από πλευράς δομής και αποδεικνύονται πρόδρομοι των αντιστοίχων μελοποιήσεων του Πέτρου Λαμπαδαρίου στο δικό του Ειρμολόγιο.